

ERRONKARRIERA ETA ZUBERERA

Lurraldearen mugetako hizkelgi beti bazterrekoak

Auñamendietako euskalkien ganean mintzatu ziren martxoan Gasteizen *Hitz adina mintzo* zikloaren barruan. Behialako erronkarietaz solastatu zen Alberto Angos, eta zubereraren ganean, berriz, Argitxu Camus.

 MIEL A. ELUSTONDO

Bietan lehenik, erronkarietaz hitz egin zuen Alberto Angos (Barakaldo, 1973) ostalariak, hau da, ekialdeko nafarreraz edo Auñamendiko uskaraz, sasoi batean Nafarroako ipar-ekialdean –Aragoi, Biarno eta Zuberoa muga zituela–, behiala hitz egindako euskaraz. Angosek oroitarazi zuenez, Fidela Bernat Aracues uztarrotarra izan genuen erronkarietaren azken mintzaidea, eta galera ez aspaldiko horren berri eman zuen Angosek, esanez euskara XIX. mendearen bukaeran Erronkaribar osoan erabiltzen bazen ere, XX.aren hasieran agerikoak zirela hizkuntzaren atzentze eta galera. Iruñeko gotzaitegiaren 1904ko iturriak horren erakusgarri eta froga direla esan zuen, eta datuak eskaini.

EUSKALKI GALDUA

Galeraren arrazoiez mintzaturik Angos, hainbat zio nahiz hipotesi azpimarratu zituen. Inondik ere, kokapen geografikoa izan zen galeraren arrazoietarik bat, ez bakarra, haatik. Angos Bernardo Estornes Lasaren usteari lotu zitzaion, zeinak Bigarren Karlistadari egotzi baitzion, partez, bederen, hizkelgiaren galtzea: “Estornes Lasaren arabera, erronkaria-

rren artean liberalak ziren gehientsu, eta karlistak agertu zirenean, bertako askok emigratu behar izan zuten, dela Frantziara edo Amerikara. Karlistadak bukatu berriz, 1876an foruak indargabetu eta mugen babesa areagotu zuten karabinari eta jendarmeez. Hauek, bistan dena, ibarretik lekorekoak ziren eta horrek, nahitaez, euskararen eta gazteleraren arteko gatazka sortu zuen, Angosek adierazi zuenez: “Hala ere, Izabako Antonia Anaut Gardek eta Uztarrotzeko Leon Cebrianek ziotenez, euskararen galera herriko familia aberatsek eragin zuten, gutxiesten baitzuten. Ubaldo Hualde izabarraren ustez, aldiz, Espainiako Estatuaren zentralismoa izan zen Erronkariko euskararen galeraren eragile nagusia, gazteleraren erabilera inposatu baitzuen eskoletan, eta irakasleek neska-mutilak zigortzen baitzituzten, ikasgelan zein handik kanpo, euskaraz mintzatzeko baziren”. Azkenaz beste, erronkariaren ogibideek ere hein bateko eragina izan zuten euskararen erabileran, edota galeran: artzainen transhumantzia –lanak bertakoak erdal herrietara eramaten baitzituen–, zurgintza –ibarretik lekoreko langileak erakarri zituzenez–, eta Mauleko espar-

tingintza –ibarreko emakumeak haraxe eraman zituen heinean–, aipatu zituen Angosek.

SAILKAPENA

Horiek esanda, euskalkiaren nolakoa agertzeari lotu zitzaion Angos, esanez Bonaparte printzeak hasmentan erronkarietaz zubereraren azpieuskalki gisa sailkatu zuela, “baina 1872an, *Études sur les trois dialectes basques des Vallées d’Aezcoa, de Salazar et de Roncal* (Aezkoako, Zaraitzuko eta Erronkariko hiru euskalkiei buruzko ikerlana) liburuan, euskararen bederatzigarren euskalkiaz ari zen, eta Arturo Campioni 1880ko urriaren 12an igorri zion eskutitzean erronkarietaz euskalki independentea zela jakinarazi zion”. Bonapartek, erronkarietaz bat, hiru azpieuskalki –Bidankoze, Urzainki eta Uztarrotzekoak– eta zazpi aldaera bereizi zituen, Bidankozeko azpieuskalkia nagusitzat hartuz. Alabaina, puntu horretan entzuleak oharrarazi nahi izan zituen Angosek, Bonapartek Erronkarin izan zituen bi laguntzaileak Bidankozekoak izan zirela azpimarratuz: “Pedro Prudencio Hualde Mayo apezka eta Mariano Saturnino Mendigatxa Ornat laboraria”.

Barcelona 19 Diciembre 1884
 ere hian Juana maitia
 Eugenio sinder arte ongu
 quemen gauder anise ongu
 guziac eta ori nola dago?
 naidia sin eona ichasaren
 eustra? anise andi da. tian
 Juana, naidia nire dud anise
 duvi orren tate vidagearen panga
 tate eta quemen to estatoren

Kredoa 5. ^{Garde.} ~~Angosak~~ ^{Angosak} ~~idazt.~~
 1. Sinesten dud Jangoiketan Aita,
 2. gaiza guziuet poder dignaren, zeuz
 3. riaren, lurraren Kriazale, eta Je
 4. sukristo aren seme bere sein ba
 5. kocha, zoin izan baizen konzelibrik
 6. Espiritu Sainthu Jainaren obran,
 7. sortu Ama Bergina ganik, pade,
 8. zetu Ponzio Pilatusen potroren
 9. pean, kruzifikatu, il eta orzi,
 10. sanuchi zela Simbuetra, kantik
 11. irurgaruen egunian resuzitatu
 12. zela ilen artetik, igan zela zeuriz
 13. tra, kan dagola inseririk bere
 14. Aita Poderosoaren alteskoyeki altian,
 15. kantik sizen dela Juizioko egu
 16. nian ilen eta bizien jurgetra.
 17. Kala sinechetan diez Espiritu
 18. Sainthiak, Eliza Ama Sainthia ha
 19. tolikaren, Sainthien Komun., behate
 20. oaren parkamentuan, aragiaren

ERRONKARIERA. Goian, Julian Gaiarre opera abeslariak 1884ko abenduan Bartzelonatik izebari bidalitako gutuna. Euskalkiaren lekukotasun garrantzitsua da eskuizkribu hori. Eskuinean Luis Luziano Bonapartek bildutako kredoa.

Printzea ez zen izan erronkarieraren aztertzerako jo zuen bakarra, eta Angosek euskalkia aztertu duten beste hainbat adituren berri zuzen bezain zehatzak eman zituen: Azkue; Rudolf Trebischt; Juan Jose Beloki, Jesus Elozegi, Pilar Saineneza Elozegi eta Luis Mitxelena; Kandido Izagirre; Martzelino Garde; Juan San Martin; Estornes Lasa anaiak; Koldo Artola... Denak aipaturik ere, on da geldialdia egitea Artolarenean, azken erronkaria hondarrak ezagutu eta grabatu baitzituen.

Angose jakinarazi zuenez, Koldo Artolak "Izabako Antonia Anaut eta Uztarrozeko Doroteo de Miguel eta Josefa Karrika ezagutu zituen. Kontatu nahi zioten guztia grabatu zien magnetofoian: kantak, pasadizoak zein ume-jolasak... Antonia Anaut ebakiera garbiko emakumea zen, Doroteo de Miguelek, aldiz, desitxuratua zuen euskara, hainbat urtetan euskaraz inorekin hitz egin gabe egona baitzen. Josefa Karrikari dagokionez, adinekoa izanik, eta hitz gutxikoa, Artolak nekez zehaztu ahal izan zuen zenbateraino zekien hark uskaraz". Eta, honenbestez, erronkarieraren azken hiztun Fidela Bernat Arascuesen albiste eman zuen Alberto Angosek: "Koldo Artolak 1975ean ezagutu zuen, Iruñean. Hamar urte lehenago Nafarroako hiriburura joana zen bizitzera bere familiarekin. Fidela balio handiko berriemailea izan zuen Artolak, euskarari eta ibarreko bizitzari buruzko informazio ugari eta interesgarria eskaini baitzion. Artolak 1975ean eta 1978an grabatu zuen Fi-

dela, eta haren euskara, bere lehengusu Doroteorena bezala, desitxuraturik zegoen ordurako". Erronkarieraren fina izan zen, beraz.

Mintzaldiari puntu ezarriz, Alberto Angosek erronkarierarenak diren zenbait testu erabili zituen, antologia gisakoa eskainiz entzuleei. Horietan, sorginkeriazko epaiketa baten harira Florencio Idoatek 1569an Burgin idatziak diren erronkarierazko testurik zaharrenak irakurri zituen: "Burgui, 8 de septiembre de 1569. Aurrac, arnega eçaçuey jangueicoaz eta andre dona Mariaz eta sayntu eta saynta guçuey eta andre dona Mariac eta santa Annac eztyuey aurric. Catalina Bront, 7 urte".

OI ZUBERERA!

Angos erronkarieraz solastatu ondotik, zubereraz jardun zuen Argitxu Camus Etxekopar (Onizepea, 1980) irakasle eta Euskararen Erakunde Publikoko misio-kargudun eta ikertzaile ezagutuak, hiru ataletan banaturik mintzaldia. Eskualdearen aurkezpena egin zuen lehenik, euskararen egoeraz eta erronkez segitu zuen, eta euskalkiaren gainean hitz zenbait eginaz burutu zuen saioa.

Euskal Herriko eskualdeetan ttipiena da Zuberoa, bizizalez nahiz lurraldez. Ekialdean kokaturik, "auzoak ditu nafarrik, baxenafarrik eta biarnesak... Inportantzia handiko datua da hori, auzo herrietatik jinak anitz baitira Zuberoan".

Ondorioz, bateko eta besteko hizkerak nahasian dira bertan, Camusek esan zuenez.

Historiari, biztanleriari eta administrazio banaketari buruzko jakingarriak azaldu, udalerrien eta kantonamenduen berri eman, eta egoera sozio-ekonomikoaz zenbait xehetasun agertu zituen Camusek. Pare bat perla ditugu adibide: "Laborantza eta abeltzaintza dira bertako jarduera nagusiak, baina enplegatzaile handienak, hango bi ospitaleak ditugu, hau da, adineko jendeendako ospitaleak. Horrek anitz dio Zuberoaren dinamikaz eta jendetza galtze larriaz. Hori ez da gauza berria, hala ere, Bigarren Mundu Gerlaz gero populazioa behehitzen ari baita, eta ez da gelditzen". Bigarren jakingarria, kulturari datxekona: "Kulturaliki, oso dinamikoa da Zuberoa: bada pastorala, bada maskarada, bada kantaldi eta ikusgarri franko...". Eta, dakikegunez, aurtun ere espero da udan pastorala izatea, Ezpeizen.

DIGLOSIATIK DIGLOSIARA

Ohar hori egin eta, jarraian, euskararen egoerari lotu zitzaion Camus. Ageri denez, zubereraz mintzo dira zuberotarrak, baina ez denak: "Bost udalerritan ez baitira zuberotarrez mintzatzen,

nafar-lapurteraz baizik”. Eta euskararen egoeraz mintzo jada, Inkesta Soziolinguistikoaren datuetatik abiatu zen: “EAE, Nafarroa eta Iparraldeko kopuruak baditugu, baina Zuberoarendako zenbaki propiorik ez, Nafarroa Beherea eta Zuberoa elkarrekin hartzen baitira inkestan. Haatik, badakigu azken inkestaren arabera Iparraldean %20 euskaldunak garela, eta adin handieneko tartean, berriz, %50ekoa ere bada euskaldunen portzentajea”. Alabaina, bistan da kopuru hori ondoko inkestetan apalduko dela, adin handienekoak hilez geroztik. “Bada lana egiteko: familia transmisioa gelditu da, eta, egoera horretan, eskolek eta euskaltegiek geroari begira egin dezaketen lana guziz estrategikoa da, giltza, benetan”, sententziatu zuen, pisua irakaskuntzan ezarriz, beraz.

Oraingo egunean, bi ikastola eta eskola elebiduna ere badira Zuberoan, baina “ikastola, eskola elebidun nahiz gau-eskoletan, zuberera erakusten diete ikasleei eta, hein horretan, zubereraren erronkak euskararenak dira”. Hor, ageri denez, frantsesak gasna zatirik handiena jan dio gure hizkuntzari. “Diglosia egoeran da euskara Iparralde guzian, argiki frantsesak gaina hartu baitio euskarari. Euskara, eskolaren bidez garatzen ari da, baina behar da gehiago garatu, galdu duena berriz atzemateko”. Besterik ere bada, Camusen gogoetan: “Zuberera euskalki bat izanki, batuak arautu duen euskara horretatik urrunena da, eta horrek diglosia gehigarri bat ekarri dio. Hor bada erronka handi bat”, ez bakarria, hala ere, besterik ere zehaztu baitzuen Camusek.

Egoeraren beltza ezin argiturik, euskara ondorengoratzeaz aritu zen, nekeziak seinalatuz: “Familiatan guti transmititzen da euskara, haurrek ez dute karrikan entzuten eta, so eginez, ohartzen gara arazoak badirela zubereraz irakasten ahal luketen irakasleen atzemateko”... Erronka gehiago ere bazuen Camusek, ordea, nola baita euskaraz ikasiko duen ikaslearen hizkuntza maila, ezen, haurrak ez baldin badu etxean euskararik aditzen, ez eskolatik kanpoko karrikan ere. “Zein

ZUBERERA. Haurtzaro (Oiarzun) eta Eperra (Sohüta) ikastolako haurrak elkarrekin. Eperrako ikasleek zubereraz ikasten dute.

HAURTZARO IKASTOLA

maila izanen du haur horrek?”. Are, Ipar Euskal Herrian, haur anitzek, lehen hezkuntza eredu elebidunean eginagatik ere, bigarrena egitera jotzen dute guztizko frantsesera. “Etxean ez baldin badute praktikatzen, ez karrikan ere, xantza bada euskararen maila galduko dutela. Badakit hemen ere badituzuela eztabaida horiek, bai, badakit”. Ezagutzaren eta erabileraren arteko leizea ez ezik, erabilera horri darion kalitateaz ari zen Camus.

ZUBERERA GABE, NAFAR-LAPURTERA

Euskalkiaren geroza mintzatu zen gero, beltzunerik franko seinalatuz: “Ikastolatik pasatzen diren ikasleek zubereraz ikasten dute, baina Zuberoan ez baita lehen hezkuntza besterik, kolegorik ez, Nafarroa Behereko Lartzabalen segitzen dituzte beren ikasketak, ontsalaz, baina ez gehiago zubereraz, Iparraldeko batua den nafar-lapurteraz baizik”. Camusen irudiko, horrek ere diglosia egoera ezartzen du batuaren eta zubereraren artean, eta, horrekin batera, zubereraren bilakaera bera ere areagotuko du. Izan ere, ikastolan zuka baizik ez da irakas-

ten -tokaren eta nokaren galera, beraz-, eta haurrek aski zuberera ez dute aditzen -hortik ahoskera hutsak segitzen baitira, hatxearen ahoskatzea, esaterako, Camusen arabera-, eta ondorioz, “euskalkiaren pobretzea gertatzen ahal da, desagertzearen bidean. Hori, hala ere, geroak erranen du, baina aski ezkor naiz. Eztabaida anitz ukan ditut Euskararen Erakunde Publikoan, euskaldun berriei begira batua dela bidea erraten didate, baina, barka!, horrela mintzo direnak manexak dira -eta ‘manex’ ez da peioratibo batere-, ez dira zuberotarrak!”. Eta, Camusen oharkizuna: “Batua egin zelarrik, euskalki bat hartu zen oinarri, eta ez zen zuberera izan. Euskara guziak ez dira, beraz, ber egoeran, ez ber mailan. Euskalkientzako borrokatzea ez dela legitimoa erraten didate, indarren galtzea dela, euskalki ezberdinek nahasmendua ekartzen dutela euskaldun berrientzat. Ene irudiko, ordea, euskalkiak, euskara batutik hurbilenak zein urrunenak direnak, euskara dira, euskararen DNaren parte, eta horiek galtzea, euskara pobretzea, ahultzea litzateke, euskarak galduko duen beste borroka bat izanen da”. ●

BABESLETZA: